

Kirjallisuutta – Litteratur

Luotauksia demokratian tilaan ja tilaisuuksiin

ESKELINEN, TEPPO (2019). *Demokratia utopiana & sen vastavoimat*. Vastapaino, Tampere.

Poliittisen talouden ja kehityskysymysten tutkija Teppo Eskelinen pohti Joensuussa syyskuussa 2019 vieraillessaan radikaalin demokratian olemusta ja kantavuutta yhteiskunnallisena utopiana. Hän kysyi: Onko demokratiasta tänään muutosvoimaksi? Millainen olisi ”syvemmän ja pohjaan viedyn demokratian” perusta? Luennon taustalla oli vastikään ilmestynyt *Demokratia utopiana*, joka käsittelee demokratian kaventumisen syytä ja elvyttämisen mahdollisuuksia.

Demokratian uhanalaistumisen keskeiseksi syyksi Eskelinen näkee länsimaissa pitkään vallinneen tuodittautumisen demokratian vähittäiseen voittokulkuun. On kuin vanhasta muistista luotettu siihen, että demokratian laajeneminen ja vahvistuminen on lopulta, vaikka mutkienkin kautta, vallitseva suunta maailmalla. On myös luotettu siihen, että tämä toteutuu kuin itsestään – ilman, että demokratian vahvistamisesta ja uudistamisesta tarvitsee erityisesti huolehtia.

Teoksessa tarkastellaan demokratiaa haastavia yhteiskunnallisia muutoksia. Demokratian raja- ja lukitusmekanismit nousevat monipuolisesti esiin. Kansanvaltaisten prosessien sivuuttamista perustellaan usein esimerkiksi asiantuntijuudella. Näin ollen vaikkapa raha- ja finanssipoliitiikka on pääosiltaan jätetty demokratian ulkopuolelle. Myös monet kansainväliset kauppasopimukset ovat rajanneet demokratian liikkumatilaa. Esimerkiksi vapaakauppaneuvotteluissa ei pureuduta nykyisiin niinkään kaupan esteisiin kuin investointisuojiin, jotka mahdollistavat yritysten oikeustoimet niskuroivia valtioita vastaan.

Eskelinen analysoi myös Kiinan mallin taloudellista menestystä ja sen vähittäistä omaksumista Euroopan Unionissa. Yhtenevyyksiä onkin hämmäntävän paljon. EU:n ylätasolla teknokratian valtaa pidetään itsestään selvänä. Esimerkiksi keskuspankin tai komission valta ei nojaa demokraattiseen oikeutukseen. EU tukee toki yleisesti paikallista kansanvaltaa, joskin ”ylhäältä alas valuvan talouskurin takia tämä on osittain retorista (kuten Kiinassakin)” (s. 37). Keskuspankin vastaisiin Blockupy -mielenosoituksiin osallistuneita kohdeltiin ankarasti, kuten myös kapinoivaa Kreikan hallitusta vuonna 2015. Toimintatavat muistuttavat läheisesti Kiinan sisäpoliittisia linjauksia ja toimia.

Eskelinen pitää populististen liikkeiden suosion eräänä taustasyynä sitä, että demokratia on trivialisoitunut ja kaventunut retoriikaksi. Kokemus vaaleissa äänestä-

misen heikosta vaikuttavuudesta voi helposti johtaa kynnisyyteen – ajatukseen siitä, ettei vaaleja tarvitse ottaa vakavasti. Seurauksena voi olla sen verran arvaamatonta äänestyskäyttäytymistä, että teknokratia katsoo aiheelliseksi rajata demokratian liikkumatilaa entisestään. Näin kierre on valmis.

Talouden valtaa hahmottaessaan Eskelinen käsittelee kirjanpitäjien ja ”pelokkaiden jättiläisten” (s. 51) tehtävää. Hänelle nykykapitalismi on ennen kaikkea suunnittelujärjestelmä, ja sen avaintoimija on kirjanpitäjä. Suuryritykset ja niiden kirjanpitäjät karttavat kaikenlaista epävarmuutta ja suunnittelevat sen vuoksi tarkasti rahavirtoja, tuotantoa ja logistiikkaa. Verorasitukset pyritään optimoimaan ja riskit hallinnoidaan vähimmäistasolle. Suuryritykset, nuo nykymaailmantalouden pelokkaat jättiläiset, ovatkin profiileiltaan erityisen konservatiivisia ja antidemokraattisia. Ne haluavat lukita vallitsevan järjestyksen pysyväksi tilaksi. Lukitus vahvistuu keskuspankkien ja talousammattilaisten ”hämärän viestinnän” (s. 62) myötä, joka ei avaudu ulkopuolisille.

Talouden läpinäkymätön päätöksenteko nähdään yhteiskunnan normaalityönä. Eskelinen arvioi, että talouden nykymallinen avaaminen käytännössä paradoksaalisesti lisää sen salailevuutta. Omistukset katoavat hallintarekistereihin ja veroparatiiseihin.

Kapitalismi ja sen hallinto ovat lopulta yhteensopimattomia demokratian kanssa. Kapitalismi tekee ihmisistä entistä riippuvaisempia, ja kilpailun täyttämässä maailmassa on pärjättävä yksin. Utooppisessa demokratiassa sen sijaan yhteisö kannattelee.

Kiinnostavinta teoksessa on demokratian utooppisten ulottuvuuksien hahmotus ja demokratian tilaisuuksi-

en täsmennys. Utopia on Eskeliseläelle menetelmä ja kriittikin työkalu. Hänen mukaansa nyky-yhteiskunnan kriittinen arviointi edellyttää vastakuvia ja -kuvitelmia. Demokratian vahvistamisessa tarvitaan kykyä kuvitella toisenlaisia yhteiskunnallisia todellisuuksia. Demokratia onkin mielikuvituksen kollektiivista harjoittamista. On tarpeen kurottaa lukitun normaalitilan ja lukittujen käsitteiden ylitse, jotta voimme jäsentää yhteiselämää toisin. Demokratiassa olennaista on kyky sanoittaa ja kehystää sekä yhteiskunnallisia ilmiöitä että vaihtoehtoisia kuvitelmiä ja haaveitakin (ss. 111–112). Demokraattisessa utopiassa sanoittamisen ja kehystämisen kantavuus liittyy niiden vaikuttavuuteen tasa-arvoistamisessa, vapauttavuudessa ja mukaan kutsuvuudessa. Kyse on oppimisesta pois kolonialistisesta kielestä, jonka yhteiskunnallinen ilmaisukyky on heikko. Kyse on lopulta myös koko todellisuuden uudelleenajattelusta.

Demokraattisessa utopiassa kuvittelu viittaa sekä käsitteelliseen kuvitteluun että tekemällä kuvitteluun: toisin tekeminen edellyttää aina uusia avauksia kannattelevia sanoja, kuvia ja maailmanselityksiä.

Kirjan utopiisessa osassa toistuu vahvasti ajatus yhteisöllisestä demokratiasta, joka käsitetään vaihtoehtona liberalismille vallitsevalle normaalitilalle länsimaissa. Liberalismissa yhteiskunta nähdään vain irrallisten ihmisten, arvojen ja mielipiteiden ”sommitelmana” (s. 93), yksilöiden välisenä rationaalisenä sopimuksena. Demokratia tyypistyy tällöin pelkäksi päätöksentekomekanismiksi ja hallinnoinniksi. Eskelisen mukaan on vaarallista ajatella demokratiaa pelkkänä proseduurina. Liberaalin ja yhteisöllisen demokratian perustava ero taikautuu eroihin ihmiskuvassa ja maailmankuvassa. Demokraattinen utopia myös muistuttaa, että kaikkia kiivetyneitä sääntöjä ja käytäntöjä on osattava rikkoa.

Demokratia on toisenlaisten tulevaisuuksien kuvittelu ja julkista vuorovaikutusta, joka tähyää lukittujen tilanteiden tuolle puolen. Demokratiassa on Eskelisen mukaan kyse toisten ihmisten kanssa toimimisen muodoista, ehdoista ja instituutioista. Demokratia pyrkii tasa-arvon institutionalisointiin. Se ottaa etäisyyttä hierarkkiseen tehokkuuteen ja edellyttää sitä, ettei mikään ulkoinen asema tai ominaisuus kävele tasa-arvoperiaatteen ylitse. Kyse on yhteistoiminnan opettelusta, jonka perusta on keskinäisessä luottamuksessa, kyvyssä heittäytyä vuorovaikutukseen. Demokraattinen vuorovaikutus myös edellyttää jaettua osallisuutta, jonka Eskelinen näkee tunteena, kokemuksena ja asenteena – mutta varsinkin järjestelmän piirteinä. Demokratia nostaa ihmiset yleisön roolista osallisuuteen, näyttämölle. Demokraattisessa utopiassa ”kenenkään paikka ei ole politiikan näyttämön ulkopuolella” (s. 110).

(Ideaalinen) demokraattinen ihminen kykenee tasa-arvoiseen vuorovaikutukseen, raivaa tilaa osallistumiselle ”samalta viivalta” (s. 145), kannustaa heikommin ääneen pääseviä, pyrkii tunnistamaan osallistumisen materiaaliset reunaehdot ja kantaa sisällään toimijuuden eetosta. Hän myös osaa katsoa identiteettien ohi, on vapauttanut itsensä jatkuvasta mielittämisen tarpeesta ja ymmärtää päätösten seurauksia monimutkaisessa todellisuudessa.

Samalta viivalta vaikuttamisen ideaali ohjaa suoran osallistumisen korostamiseen edustuksellisen osallistumisen rinnalla ja edellä. Eskelisen mukaan demokraattista toimintakykyä tulisi olla kaikilla – pelkkä luottamus edustajiin ei riitä. Utooppinen demokratia lähteekin vallan hajauttamisesta ja arvaamattomuudesta: yhteisö kantaa vastuun päätöksistään vain, jos sillä on niiden tekemiseen rajaton ja arvaamaton valta.

Demokratia utopiana on tärkeä luotaus politiikan ja talouden kipukohtiin ja uudistamisen mahdollisuuksiin. Se sisältää vahvan talouskriittisen tiivistelmän, jonka pohjalta tekijä ja lukija siivittyvät utooppiseen lentoon. Teksti on sujuvaa, hyvin argumentoitua, parhaimmillaan aforistisiin kiteymiin nousevaa. Lukuisat esimerkit matkan varrella konkretisoivat ajatuskulkuja.

Suoran osallistumisen korostaminen resonoi vahvasti suomalaisessa kokemuksestamme. Esimerkiksi maankäyttö- ja rakennuslain edellyttämä edustuksellisen ja suoran osallistumisen rinnakkainen malli on meillä valitettavan usein toteutettu niin, että asukasvaikuttaminen on

pelkistynyt harmillisen triviaaliksi rituaaliksi. Horisontaalista samalta viivalta -demokratiaa on toteutettu formaalina proseduurina, jonka funktioksi on lopulta ehkä paljastunut vain todellisen vallankäytön peittäminen. Aktiiviset kansalaiset ovat kiinnittyneet etukäteen käsitteelliseen osallistumiseen, jossa kaikki halukkaat saavat kyllä suunvuoron. Näytelmä etenee asialistan mukaisesti, ja yleisö voi esittää huomautuksia, kysymyksiä ja kritiikkiä. Asialista ja keskeiset lopputulemat on kuitenkin luotu jo ennen julkisen osallistumisprosessin käynnistämistä, alustavien aie- ja sopimusneuvottelujen yhteydessä, ja ne ovat kansalaisten ulottumattomissa. Heidän valtuuttamallaan edustajillakin on usein vaikeuksia päästä käsiin aiesopimusten taustoihin.

Tällaisen epäsymmetrisen vallan analyysiin Eskelisen teos antaa runsaasti evästyksiä, auttaa sekä kuvittelukykyä, että toisinajattelun ja -tekemisen vahvistamisessa. Demokratian vahvistaminen voi lähteä liikkeelle vaikkapa lakipykäläkohtaisista laillisuuden vaatimuksista mutta vallitsevan käytännön muutos edellyttää taustojen, tulokulmien ja asialistojen avaamista ja uudelleen hahmotusta – jokaisessa tapauksessa erikseen ja omalla erityisellä tavallaan. Tässä jos missä on toisinkuvittelukykyyn tilaisuus, luovan kansalaisvaikuttamisen paikka.

Eskelinen nojaa kirjassaan vahvasti (sosiaali)psykologiseen tulkintaan, varsinkin demokraattista ihmistä hahmotellessaan, mikä utopiakirjassa onkin luontevaa ja tarpeellista. Erityisen utooppiseksi ajatuskulku käy silloin, kun tavallisia ihmisiä sysitään näyttämölle, ylös ja eteen yleisön turvallisuudesta joukosta. Psykologiset kynnykset näyttämölle nousuun ovat suomalaisille keskimäärin varsin korkealla, ehkä korkeammalla kuin Eskelinen antaa ymmärtää. Yhteisöllisen demokratian varmaan pitäisikin, utopioita konkretisoidessaan, suunnata energiaansa myös esiintymiskynnysten madaltamiseen, ”helppojen tilojen” luomiseen. Tällaiseen voimaannuttamiseen *Demokratia utopiana* tarjoaa paljon inspiraatiota, nimenomaisesti yhteiskunnallisena ja yhteisöllisenä työnä – mutta myös sosiaalipsykologisena virikkeenä.

Joensuun luennollaan syyskuussa 2019 Teppo Eskelinen alleviivasi sitä, että utooppinen demokratia ei ole nostalgiapoliittikkaa, kuvittelu menneisyyteen päin. Se ei pohjaudu paluufantasioille. Kirjassaan Eskelinen ravistelee hauskan kirpeästi suomalaisia nostalgiatapuuksia. Hänelle esimerkiksi Aki Kaurismäen elokuvatuotanto on mitä puhdaspiirteisintä esitys antivastarinnasta. Elokuvat ovat ”joukko satuja uloslyödyistä ihmisistä, joiden ase maailmaa vastaan on heidän asuttamansa kuvitelma menneisyyden maailmasta. Tyytymättömyyttä vallitseviin olosuhteisiin osoitetaan näin rakastamalla tylsiä baareja, lättähattujunia, vanhanmallisia jukebokseja ja paikallisosuuspankin kylttejä – sen sijaan, että tyytymättömyyttä osoitettaisiin kuvittelemalla parempia tulevaisuuksia” (s. 91).

Voiko yhteiskunnallisen kuvittelukykyyn aikatilan haastetta enää sattuvammin asettaa? Eskelisen (poliittinen talous)maantiede on tilaisuuksien tiedettä: utopiat ovat avoimia tulevaisuuden suhteen.

ARI AUKUSTI LEHTINEN
*Historia- ja maantieteiden laitos,
 Itä-Suomen yliopisto*